

OOGGETUIGEN

Ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog in Utrecht geïnterviewd en geëerd met poëzie. Pagina 2-4.

NIEUWE POËZIE

Nieuwe gedichten van Utrechtse dichters en gedichten van dichters die schrijven in landen zonder (pers)vrijheid.

DE MOOISTE FOTO'S

"Joden gewenst" in Doorn en uren in de rij voor een stuk kaas. De mooiste Utrechtse oorlogsfoto's. Pagina 8.

april/mei 2020

VERSVRIJHEID

75 JAAR
VRJHEID

*Deze krant wordt u aangeboden door
het Utrechts Stadsdichtersgilde*

Feestende vrouwen op het Vredenburg, maar op 7 mei 1945 vierde niet iedereen in Utrecht feest. Lees meer op pagina 5. Foto: NIOD

De Tweede Wereldoorlog als ijkpunt

Jan van Zanen

Op 6 maart jl. werd Elma Heuperman 100 jaar oud. Ging bij haar op verjaardagsvisite en was onder de indruk van hoe vitaal en vol levensvreugde ze nog altijd is. Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonde ze in Oog in Al en maakte ingrijpende gebeurtenissen mee. U treft haar verhaal in deze bevrijdingskrant. Bijzonder, want de ooggetuigen van toen zijn op aanzienlijke leeftijd en zijn steeds minder in staat om hun indringende ervaringen met ons te delen. Maar het zijn juist die persoonlijke verhalen die zo ontzettend tot de verbeelding spreken, die ons - steeds weer - met de neus op de feiten drukken. Deze verhalen kleuren onze geschiedenisboekjes verder in en zorgen dat de boodschap écht overkomt.

Want de Tweede Wereldoorlog is wat mij betreft nog altijd een moreel ijkpunt. Een ijkpunt dat - naar ik hoop - ons helpt koers te houden. Een ijkpunt dat ons aanmoedigt om te blijven strijden voor vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid. Nu de bevrijding alweer 75 jaar geleden is, rijst de vraag of het nodig is om dit te blijven vieren. Mijn antwoord hierop is een hartgrondig 'ja'. Juist door terug te kijken, worden we ons bewust van de volle omvang van de gebeurtenissen van toen én de betekenis daarvan voor nu. Door terug te kijken, houden we het besef levend dat onze vrijheid nooit vanzelfsprekend is. Dat er grote offers voor zijn gebracht. Vind de uitspraak van Utrechter Willemien Temming heel illustrerend. Tijdens de oorlog had ze haar Joodse geliefde verborgen en over de bevrijding zei ze het volgende: "De troepenintocht op 7 mei was zo'n prachtig moment, maar ik hoop dat niemand dat ooit weer meemaakt, want je hebt er eerst zo'n rotoorlog voor nodig".

De euforie over de herwonnen vrijheid was ongekend groot, maar ook de offers die hiervoor waren gebracht. Verzetsstrijders werden opgepakt en gefusilleerd, zoals de 22 jarige rechtenstudente Truus van Lier, waarover u in deze krant kunt lezen. Zelfs op 7 mei 1945, de dag van de bevrijding van Utrecht, speelde zich buiten de hossende menigte nog een grote tragedie af. Historicus Ad van Liempt vertelt erover in zijn column. Het zijn verhalen die we nooit mogen vergeten als we de vrijheid vieren.

Vind deze bevrijdingskrant een prachtig initiatief van het Utrechts Stadsdichtersgilde. Met de afgelasting van verschillende evenementen in het kader van 75 Jaar Vrijheid is deze krant van extra waarde. Dank aan alle vrijwilligers die zich hiervoor hebben ingezet. Wens u veel leesplezier.

Jan van Zanen
Burgemeester van Utrecht

Beste lezer

Toen wij aan het maken van deze krant begonnen, zag de wereld er nog anders uit. Stad en provincie Utrecht maakten zich op voor de viering van 75 Jaar Vrijheid. Er werden volop herdenkingsbijeenkomsten en vieringen voorbereid, waar wij met deze krant vol nieuwe poëzie en verhalen een steentje aan bij wilden dragen. Inmiddels, we schrijven dit eind maart, zijn onze vrijheden flink ingeperkt, meer dan buiten oorlogstijd gewoon is. Het feestelijke vehikel rond de Utrechtse bevrijding is noodgedwongen tot stilstand gekomen.

Toch zijn wij door blijven werken aan de krant. Gelukkig hadden wij, nog voor de beperkende maatregelen van kracht werden, onze ooggetuigen van de oorlog in Utrecht geïnterviewd. Die verhalen zijn belangrijk en moeten worden doorverteld. Wij geloven dat juist nu een herdenking en viering, die door de brievenbus past, meer dan welkom is. Dat er veel poëzie in deze krant staat, is vanzelfsprekend. Al eeuwen wordt poëzie ingezet bij herdenkingen en is poëzie hét medium om in taal uitdrukking te geven aan ons verlangen naar vrijheid.

Er staan drie soorten gedichten in deze krant. Ten eerste zijn er de Utrechtse ooggetuigen van de oorlog, die we hebben geëerd met poëzie. Daarnaast hebben we vijf Utrechtse dichters van binnen en buiten het Utrechts Stadsdichtersgilde gevraagd om een gedicht over vrijheid te schrijven. Tot slot is er poëzie van buitenlandse dichters die meemaken of hebben meegemaakt wat verlies van vrijheid betekent. In een wereld waarin slechts een derde van alle landen persvrijheid kent, wilden we ook hen aan het woord te laten. Wij huiveren als we lezen wat het wegvallen van die voor ons zo gewone vrijheid betekent.

Om het Utrecht van toen dichterbij te brengen, zijn we een samenwerking aangegaan met de inzendingen uit de Provincie Utrecht voor het landelijke fotoproject De Tweede Wereldoorlog in honderd foto's. Op de achterkant ziet u een mooie kleine selectie. Journalist en historicus Ad van Liempt schreef een column en schetst daarin de dramatische gebeurtenissen in onze stad op 7 mei 1945. De Utrechtse cartoonist Argibald maakte een cartoon. Wij danken iedereen die heeft meegewerkt en bovenal het vonds, dat deze krant financieel mogelijk maakte.

Hoe deze krant u zal bereiken - in vrijheid, lock-down of vrijwillige isolatie - weten we nog niet, maar we hopen u een vleugje vrijheid te bieden. Laten we ons de bevrijding van Utrecht herinneren, onze vrijheid koesteren en haar in de toekomst telkens opnieuw vieren.

Redactie Versvrijheid

Anne Broeksma, Fred Penninga, Els van Stalborch en Daniël Vis
Utrechts Stadsdichtersgilde

UTRECHT'S
STADSDICHTERSGILDE

Over het Utrechts Stadsdichtersgilde

In 2009 werd door de toenmalige eerste stadsdichter van Utrecht, Ingmar Heytze, het Utrechts Stadsdichtersgilde opgericht. Inmiddels is hij erelid. In januari 2011 heeft de gemeenteraad besloten om de taak van het 'stadsdichten' voortaan in handen te leggen van het gilde, als eerste en momenteel enige gemeente in Nederland. In 2020 bestaat het Utrechts Stadsdichtersgilde uit veertien professionele dichters die de stad verrijken met poëzie. Werk van gildedichters is te vinden op vele openbare locaties in Utrecht, zoals in het trappenhuis van het stadhuis of in de straatstenen van de Oudegracht.

Foto: Ruud Spaargaren

Elma 100 jaar

Elma in 1944

Honderdjarige Elma fietste zich door de oorlog heen

Elma Heuperman Sala (6 maart 1920) woont al sinds 1935 in Oog in Al. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, namen Duitse mariniers de Utrechtse wijk over. Dat weerhield haar er niet van om grotere en kleinere daden van verzet te plegen.

Door: Anne Broeksma

“We moesten van de Duitsers zwart papier voor de ramen plakken, dan zouden de geallieerde bommenwerpers de weg naar Duitsland niet kunnen vinden.” Elma Heuperman Sala zit op één van haar kleurrijke, met velours beklede stoelen in de jarendertigwoning aan de Robert Schumannstraat. De kamer staat vol met bossen bloemen. Die heeft ze gekregen omdat ze net honderd jaar is geworden. Vol trots vertelt ze dat ze op het feest nog heeft gedanst. Ondanks haar monumentale leeftijd heeft ze nog een speelse, scherpe geest en een dikke bos haar.

De oorlogsgeschiedenis van Oog in Al wijkt af van die van de rest van Utrecht. De wijk werd ingenomen door de Kriegsmarine, die ervoor koos zich verder landinwaarts te vestigen. Omringd door drie kanalen was de wijk goed af te sluiten. Elma: “Naast ons kwam een admiraal te wonen, een hele hoge pief. Maar we hebben nooit last van hem gehad.”

Vanzelfsprekend is dat niet, want Elma hield zich tijdens de oorlog niet gedeisd. Ze werkte onder meer samen met een journalist die in de wijk woonde. Hij typte de berichten van Radio Oranje uit, Elma liep rond en deponeerde ze in de brievenbussen. Toen er op een dag razzia's waren en een Joodse wijkgenoot opgepakt dreigde te worden, haalde Elma hem op, zodat hij later vanuit haar ouderlijk huis kon vluchten en onderduiken. Hoe het met hem is afgelopen weet ze niet.

Tijdens de Hongerwinter - ze was toen 24 - ondernam ze samen met haar schoonzus Jeanne fietstochten, zogenaamde hongertochten, naar Overijssel en Drenthe. Van gordijnstof maakten ze geïmproviseerde fietstassen en daar ging alle ruilwaar in: kleding, sieraden, of wat ze maar in huis hadden liggen. Om vijf uur 's ochtends vertrokken ze in de vrieskou, zodat ze 's avonds bij het Rode Kruis in Zwolle konden overnachten. Elma: “Daar sliep je op een soort strozakken, als ze nog niet bezet waren. Die waren heel smerig, de schurft en luizen zaten overal.” Ze bonden doeken om hun vingers om te voorkomen dat ze eraf zouden vriezen.

Een keer werden ze staande gehouden bij de IJsselbrug. “We werden meegenomen naar een soort barakken en moesten daar een middag kleding verstellen voor de Duitsers. We hebben toen alle mouwen en broekspijpen dichtgenaaid, de kleding netjes opgevouwen en terug in de kast gelegd. Wat moeten die kwaad zijn geweest toen ze het ontdekten.”

In Staphorst ruilde ze eens haar laarzen tegen veertig pond rogge. Toch was het niet genoeg. Schoonzus Jeanne kreeg hongeroedeem en zwol helemaal op. Tijdens een van de tochten, in de buurt van station Amersfoort, viel ze van haar fiets en bleef in de sneeuw liggen. “Een Duitse soldaat heeft ons toen brood en onderdak gegeven. Hij had dochters in onze leeftijd en voelde medelijden. Niet alle Duitsers waren slecht.”

Toen de bevrijding naderde, begon Elma een handeltje in zelfgemaakte strikken en feestlintjes, die ze stiekem rondbracht. In de trein naar Den Haag, waar ze in zat om een zak vol strikken naar haar broer te brengen, werd ze gecontroleerd. Net op tijd kon ze de tas verstoppen. Op de vraag of ze nooit bang was, reageert ze laconiek: “We waren jong en deden gewoon wat we dachten dat we moesten doen. Het klinkt misschien gek, maar zelfs in de Hongerwinter hebben we heel wat gelachen.”

Gedicht voor Elma

in de winter zijn je vingers
en ruilwaar met doeken omwonden
vertrokken in het donker
en 's avonds op zakken van stro
gesnurk dat opstijgt
alsof je slaapt in een bos
vol met zwijnen

en je bleef fietsen, om de kou
en honger voor te blijven
je reeg de dagen aaneen
en de uniformen
ontnam de toegang
voor soldatenbenen
waarna jij en Jeanne lachend
verdwenen
dat je nooit bang was,
nooit bang

en toen je honderden kilometers
geen lekke band had gekregen
je vingers het nog deden
bleef je rijden

stiekeme strikken die je rondbracht
in zakken, tot ze gespeld op de jassen
tevoorschijn kwamen, de wijk in kleur
aan je voeten lag

Anne Broeksma

Rose Marie Frijda met haar echte moeder Lenny Frijda, toen 27 jaar. Foto: Uit 1942

Rose Marie viert de levens die ze nooit gekend heeft

Rose Marie Frijda (6 oktober 1942) uit Bilthoven werd als Joodse baby door haar moeder naar een onderduikadres gebracht, waardoor ze de oorlog overleefde. Het duurde lang voor ze ontdekte wie ze was en wat er met haar familie was gebeurd. Na de oorlog mocht ze de bevrijding lange tijd niet vieren.

Door: *Els van Stalborch en Rose Marie Frijda*

Als kleuter zag Rose Marie twee vreemde mensen aan de deur staan. De oorlog was net afgelopen en ze woonde in Den Helder, bij een liefdevol gezin. Ze wist niet beter dan dat ze daar hoorde. Toch zeiden de mensen aan de deur dat ze haar echte familie waren. Ze namen haar mee naar Bilthoven, waar ze ging wonen bij 'Mama Til', die eigenlijk haar oudtante was. Veel tekst en uitleg kreeg ze niet. Rose Marie: "In de vierde klas van de middelbare school vroeg een vriendin mij of ik Joods was. Ik wist het niet goed, ik wist alleen dat Mama Til de joodse feestdagen vierde; die voelden als écht. Toen ik ging studeren, durfde ik pas vragen te stellen en kreeg ik mijn hele geschiedenis te horen."

Vlak voor haar ouders waren opgepakt, hadden ze haar op het nippertje naar een bevriende collega kunnen brengen. Ze kwamen allemaal om in de concentratiekampen: ouders, grootouders, vrijwel de hele familie. Til, de zus van haar oma, was een van de weinigen die de oorlog overleefde. In 1946 nam ze contact op met het Joods Maatschappelijk Werk en ontdekte het bestaan van Rose Marie, die onder een andere naam in Den Helder woonde.

Hoewel de oorlog voorbij was, werd de vrijheid bij Rose Marie thuis niet gevierd. "In 1948 werd Juliana tot koningin gekroond en zag je overal vlaggen. Als ik vroeg waarom wij geen vlag hadden, kreeg ik

te horen dat de vlag pas uit ging als onze vermoorde familie terug zou komen. Dat was voldoende om als kind niet door te vragen. Bij ons thuis had de bevrijding in die jaren iets dreigends."

De bitterheid van haar oudtante is ze in de loop der jaren gaan begrijpen. Maar voor haarzelf was het ook een aanmoediging om het anders te doen. Zeker nu zij zelf drie kinderen had. Rose Marie: "Zó kan de vrijheid niet bedoeld zijn, dacht ik. Rouwen moet, maar na 4 mei komt 5 mei. Juist binnen de joodse wereld is het belangrijk om het leven te vieren." Toen ze op zichzelf ging wonen, kocht ze meteen een vlaggenstok met een grote vlag.

Twintig jaar geleden besloot Rose Marie haar ware naam te gaan dragen en sloot ze zich aan bij de Joodse Liberale Gemeente in Utrecht. Met haar man verblijft ze elk jaar enkele maanden in Israël, waar zijn kinderen wonen. Ze omschrijft hoe vrijheid ruimte schept voor herdenken, gericht op het leven: "Het kán niet zo zijn dat de herinnering aan die lieve grootouders, ouders, kleuters, neven en nichten alleen zou bestaan uit vermoorde zielen. We zoeken een manier om hen als levende mensjes en mensen te gedenken. Met wat we van hen weten. Zelfs als dat alleen een naam is, kan die naam steeds met warmte genoemd worden."

"Als ik vroeg waarom wij geen vlag hadden, kreeg ik te horen dat de vlag pas uit ging als onze vermoorde familie terug zou komen."

Rose Marie Frijda (nu)

Gedicht voor Rose Marie

Wij hebben levenslang,
vrijheid sippelt tussen loze
woorden in een rivier
van namen.

Haar naam is Frijda

maar er is geen vrede,
haar naam duikt onder
tussen plooien van angst.

Wat ze weet
mag ze niet weten,
heeft ze gedroomd misschien,
haar naam is ze vergeten.

Vreemde mensen noemen haar
en jaren lopen in en uit
tot stilte breekt,
zwijgen niet meer kan.

Haar naam is Frijda
en het is vrede,
ze viert de levens
die ze nooit gekend
en noemt de namen

levenslang.

Els van Stalborch

Het vfonds steunt jaarlijks meer dan 200 bijzondere projecten en initiatieven die bijdragen aan een vrije en vreedzame samenleving. Dit jaar staat Nederland stil bij 75 jaar vrijheid. Het vfonds draagt hieraan bij door vele bijzondere projecten rondom dit lustrum te steunen. Want: **vrede maken we samen.**

vfonds **vrede**
Vrede maken we samen!

Meer weten over ons?
Kijk op **vfonds.nl**

Truus Monument. Foto: Ruud Spaargaren

Verzetsheldin Truus leeft voort aan de singel

De Utrechtse rechtenstudente Truus van Lier (22 april 1921 – 27 oktober 1943) ging jong in het verzet en overleefde de oorlog niet. Maar haar naam wordt op een bijzondere manier levend gehouden. Dichter en jurist Hanneke van Eijken, die ook rechten studeerde in Utrecht, sprak met Frank de Munnik, beheerder van een uniek monument.

Door: Hanneke van Eijken

In de straten is het al lente, de zon werpt giraffenvlekken op de stoeptegels. Ik fiets over de brug richting de singel en denk aan rechtenstudente Truus van Lier die hier ooit fietste. Nu de wolken door de felblauwe lucht drijven en in de verte een hond achter een stok aanrent, is het moeilijk voor te stellen hoe zij hier vlakbij op 3 september 1943 een hoofdcommissaris van de politie neerschoot. Ze was toen 22. Truus had speciaal een binnenzak in haar geruite jas laten naaien, om haar pistool in te stoppen. Haar moed om zo jong te strijden voor haar waarden, fascineert me. Ook ik studeerde rechten in deze stad, maar in een heel andere tijd.

Op een bankje aan de singel, ter hoogte van de Geertekerk, ontmoet ik Frank de Munnik. Het monument dat hij voor Truus samen met een groep vrijwilligers beheert, bevindt zich recht tegenover ons, aan de andere kant van het water. Over een week of twee zal het waarschijnlijk wat meer opvallen, maar wie goed kijkt ziet toch echt de naam TRUUS in gele narcissen tussen het gras uit springen. Al zestien jaar lang is dit monument in de lente een paar weken zichtbaar.

Frank is muziekdocent aan het Utrechtse conservatorium, dat verbonden is met de geschiedenis van de familie Van Lier. Hij legt uit: “Bertus van Lier, de neef van Truus, gaf voor de oorlog les op het conservatorium. Op 10 mei 1940 bood hij zijn ontslag aan en ging in het verzet.” Frank vertelt zijn studenten elk jaar over de verzetsdaden van Truus en Bertus. Ook Trui, de jongere zus van Bertus, was een heldin. Zij bracht tijdens de oorlog zeker 150 Joodse kinderen in veiligheid, via een Utrechtse crèche die bekend werd als de Kindjeshaven (zie de foto op pagina 8).

“De familie Van Lier had voor de oorlog al Joodse onderduikers in huis, ze wisten al heel vroeg wat er speelde en ondernamen actie,” verklaart Frank. “Truus moet echt een vastberaden jonge vrouw zijn geweest. Ze smokkelde wapens, bracht mensen naar onderduikadressen en nam in het geheim foto’s van vliegbasis Soesterberg. Het ‘mannenwerk’, zeg maar. Ze heeft hele grote risico’s genomen.”

De liquidatie van Gerardus Johannes Kerlen, de Utrechtse NSB-hoofdcommissaris van de politie, was Truus’ laatste grote verzetsdaad. Kerlen stuurde de jodenjagers aan. Elf dagen later werd Truus opgepakt in een café in Haarlem, nadat ze was verraden. Na een kort verblijf in de gevangenis aan de Gansstraat en in Amsterdam, werd ze afgevoerd naar concentratiekamp Sachsenhausen. Niet lang na aankomst werd ze gefusilleerd. Getuigen vertelden dat ze zingend naar het peleton is gelopen, samen met twee andere verzetsstrijders. Frank: “Haar vader heeft lange tijd niet geweten wat er met haar was gebeurd. In het archief kun je nog een advertentie van hem vinden die hij na de oorlog in kranten plaatste, om zijn dochter te vinden.”

Hier zitten we dan, een jurist en een muziekdocent, bijna 77 jaar later, op een bankje in de zon, vlakbij de plek waar Truus haar laatste verzetsdaad pleegde. Het is moeilijk te bevatten hoeveel moed dat heeft gevergd. Mensen blijven staan om een praatje te maken. We wijzen ze op de bloemen, op het verhaal van Truus. Het is een ondergronds monument, met stevige wortels, zichtbaar voor wie goed kijkt. Een perfect monument voor een verzetsstrijder.

Truus van Lier. Aan het begin van de oorlog.
Bron: Het Utrechts Archief

Gedicht voor Truus

Je bent negentien en overal barst geweld
als glas uit sponningen en je kiest
het recht als wapen
boven je laatste examen schreef je in blokletters
over rechtvaardigheid en hoe
die soms hapert

ik volg je stappen over de brug vandaag
wolken trekken in schuimkoppen door de lucht
grind knerpt onder schoenen van hardloopsters

je naaide een binnenzak in je jas
een katoenen kamer voor je revolver

hoe lang is honderd meter van brug naar doelwit?
hoe lang klinken twee schoten na in je hoofd?
hoe loop je zingend naar een peloton?

aan de singel staat je naam in narcissen
de wortels houden elkaar ondergronds vast
zoals het recht groeit in een netwerk van taal

ik sta in een dag doorzichtig als glas, ik lees je
stappen als kompas, je zingt nog altijd na

Hanneke van Eijken

Bevrijding van Utrecht: extase, kogels, wraak

Door: Ad van Liempt

Pas een paar jaar geleden vertelde mijn zusje, 82 inmiddels, dat ze erbij was geweest: 7 mei 1945. Aan vaders hand had ze in de vroege avond meegelopen in het defilé van dankbare katholieken uit de stad Utrecht. Ze paradeerden langs het aartsbisshoppelijk paleis aan de Maliebaan 40 om hun leidsman Jan de Jong te eren. De onverzettelijke kerkleider was de hele oorlog de praktijken van Duitse en Nederlandse nazi's blijven veroordelen. Uitgerekend op de Maliebaan, waar de voorafgaande vijf jaar alleen maar mannen in uniformen hadden gemarcheerd, met veel ijzerbeslag onder de laarzen en strak in het gelid om hun 'Leider' Anton Mussert, die kantoor hield op nummer 35, hun aanhankelijkheid te betonen. Gelukkig is er een foto van, anders zou je het niet geloven.

De Jong had eigenlijk niet naar beneden willen komen voor het defilé, hij vond het teveel eer, maar zijn medewerkers presten hem in de deuropening plaats te nemen. Er liep een priester mee met een accordeon, ter verhoging van de feestvreugde op deze bevrijdingsdag. De stoet was eindeloos, maar dat kwam ook omdat velen, na het passeren van de aartsbisshop, besloten achteraan aan te sluiten en nog een rondje te doen. Het was een stijlvolle afsluiting van een van de meest bewogen dagen uit de geschiedenis van de stad Utrecht. De dag van de bevrijding, de dag dat de Duitse bezetting ten einde kwam, de dag van uitzinnige vreugde onder de inwoners. Maar ook de dag dat er iets grondig mis ging.

Eindelijk, daar kwamen de bevrijders op de ochtend van maandag 7 mei de opgewonden, juichende stad binnen. Ze kwamen vanuit het oosten, door de Biltstraat, de Voorstraat en dan de Potterstraat in, omzoomd door duizenden uitzinnige mensen. Voorop gingen niet de Canadezen, maar de Britse Polar Bears: de geallieerden gunden elkaar wel wat toen de strijd voorbij was. Volgens ooggetuigen ontplofte de stad zo ongeveer van extase.

Bijna niemand wist op dat moment van de onbeschrijfelijke tragedie die aan het einde van de ochtend had plaatsgegrepen bij het Rosarium, pal voor het woonhuis van Mussert, die op dat moment in Den Haag zijn arrestatie afwachtte. Bij een confrontatie tussen leden van de Binnenlandse Strijdkrachten (een verzetsgroep van studenten onder leiding van commandant Hans Muus) en Duitse soldaten, viel plots een schot. Geen mens weet hoe en door wie. Het gevolg was een bloedbad. De gestreste Duitsers schoten in het rond en knalden iedereen neer. Twee leden van de verzetsgroep overleefden door zich dood te houden: Erich Buchman, een gedeserteerde Duitse SS'er, en Hans van Ameijde. Hartverscheurend is de foto van de begrafenis van een deel van de tien slachtoffers. Hans kijkt toe, op een stoel, zijn gewonde arm in een mitella.

Omdat vrijwel niemand ervan wist, ging het bevrijdingsfeest in volle hevigheid door. Er is een filmpje waarop alleen maar fanatiek naar de camera zwaaiende mensen te zien zijn, ze houden het minuten vol. Dat is niet alleen vreugde, het is vooral opluchting. De mensen

beseffen dat ze het spook van de dreigende hongerdood voorgebleven zijn. Veel Utrechters waren zo verzwakt en hadden zoveel weerstand verloren dat de bevrijding net op tijd voor ze kwam.

En dan zijn er nog de foto's van het kaalknippen van de moffen-meiden. Daar kijken we tegenwoordig met weerzin naar. De angst in de ogen van die meisjes, de vernedering die ze ondergaan – daar draait je hart van om. Toen het gebeurde, op diezelfde 7e mei, genoten de omstanders ervan, met volle teugen. Wraak, dat wilde bijna iedereen. Eigen schuld; ze hadden het ernaar gemaakt. Het valt niet uit te sluiten dat sommige omstanders zich daarna naar de Maliebaan spoedden om hun aartsbisshop te eren. Het was een dag van scherpe contrasten.

Ad van Liempt (Utrecht, 1949) is journalist en historicus en schreef vele oorlogsboeken. Eén van zijn boeken, Aan de Maliebaan (2015), handelt over de Maliebaan tijdens de Tweede Wereldoorlog, waar Musserts hoofdkwartier al in 1937 zat gevestigd.

Hans van Ameijde op de begrafenis van zijn verzetscollega's met arm in mitella. Foto: F.W. Van Malsen

Defilé op de Maliebaan met de aartsbisshop in de deuropening. Bron: Het Utrechts Archief

Vrienden

Al in de vijfde klas van de lagere school kregen we te horen hoe belangrijk vrijheid is en schreven we een opstel onder de titel: *Vrijheid is voor mij...*

*Ik keek links naar voren waar
Marjan haar vlechten los liet dansen
op de maat van: Een vreemde arme snuiter.*

Mijn opstel ging over de oorlog en ik tekende er een stoere tank bij hing er rood-wit-blauwe wimpels boven, want die oorlog was tien jaar voorbij!

*Ik keek rechts opzij van mij.
Daar zat Gertjan, door de pijpen van
z'n korte broek, wat met zichzelf te spelen.*

Toen ik mijn opstel voor mocht lezen las ik pas waarom vrijheid belangrijk was omdat je dan misschien niet dood ging en iedereen met iedereen weer vrienden was.

Fred Penninga

Hechtingen

Weet je nog die keer dat we onze vingers tot pistool vormden, ons achter containers verscholen en elkaar de oorlog verklaarden tot het vuilnis opgehaald werd, we de rook van onze wijsvingers bliezen, zeiden: vier keer dood betekent een opdracht, en dat je dan even later in het kringgesprek de kogelgaten van viltstift toonde, de overgave in je vieze handpalmen of die keer dat je wakker werd en bang was voor de duisternis die altijd weer in je kamer inbrak om het licht te stelen, hoe je biddend op de bedrand zei dat je hoopte dat de wereld net als opa zou rusten in vrede, de wereldbol op je nachtkastje alleen uit water bestond als je er een harde draai aan gaf, en je dacht: iedereen die nu gemene plannen heeft, verdrinkt. Ze maakten je niet wakker voor de man met de mijter maar voor Parijs, waar je ooit een punaise in stak om te onthouden waar mama papa vond en ze jou bedachten, hoe het mis had kunnen lopen als de één met een voet over de grens was gegaan die als hechtingen diende om de landen gezond te houden, mama gaf je een zakdoek gevuld met kruidnoten, kogels dacht je nog en voelde ze van je keel naar je buik glijden, iemand zei het is oorlog, je wijsvinger jeukte en je begreep niet waarom de bank ineens anders lag of waarom hij je anders droeg, is dat wat de oorlog met je doet? Draagt die je lichaam ook anders, boven het publiek uit of ergens tussenin, laat het je zien of verschuilen? Opa zei ooit dat het pas oorlog is als rampen niet meer beginnen met desnoods, desnoods word je morgen wakker in een andere wereld net als dat je zelf steeds een ander wordt, hoe gedachten vouwbaar zijn als handen, dat je kunt bidden of gewoon heel hard fietsen en niet bang zijn voor de wind die toch wel waait. Dat alle geliefden op een keer in onszelf sneuvelen, en we daar ook geen wapens voor nodig hebben, nee we zeggen: we moeten praten, en het komt wel goed. Morgen bekijken we de hechtingen en hoe te genezen.

Marieke Lucas Rijneveld

Sovjet Ereveld in Leusden: licht in de duisternis

De Sovjet-Unie speelde een belangrijke rol in de strijd tegen nazi-Duitsland. De immense offers die daarbij werden gebracht en de enorme impact ervan op de overlevenden – ze zijn in Nederland tijdens de Koude Oorlog langzaam maar zeker in vergetelheid geraakt.

Op 9 april 1942 vond in Leusden de op één na grootste massa-executie in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog plaats. Het ging om veelal Oezbeekse krijgsgevangenen die door de Duitsers van het oostfront naar Kamp Amersfoort waren overgebracht. Daar werden ze beestachtig behandeld.

Op de plaats van die executie is een monument opgericht, waar de Stichting Sovjet Ereveld sinds 2012 jaarlijks een herdenking houdt. Na de oorlog werden er meer omgekomen Russische soldaten

overgeplaatst naar het speciaal daarvoor aangelegde Sovjet Ereveld in Leusden. Sinds Remco Reiding, directeur van de Stichting, vele families wist op te sporen, kan het Ereveld jaarlijks op grote belangstelling uit Rusland en omliggende landen rekenen.

Op 9 april 2020 zal er er op de executieplek, wegens corona in kleinere kring dan anders, een herdenking plaatsvinden om precies half zeven ‘s ochtends; het moment van de executie. Met kaarsen wordt er licht in de duisternis gebracht. Gildemeester Ruben van Gogh zal erbij zijn en het gedicht *Wie zij waren* voordragen, dat hij speciaal voor deze herdenking heeft geschreven.

Sovjet Ereveld. Foto: Marco Hofsté

Wie zij waren

*voor de 101 naamlozen
op het Sovjet Ereveld*

Al een eeuwigheid onderweg. Zelfs toen
ze in den vreemde werden begraven

was hun ellenlange reis nog niet voorbij
– hun dode lichamen moesten verder,

helemaal tot hier, dit veld, waar zij
sindsdien liggen te wachten op hun namen.

Ze werden van verre nog jaren geroepen
– vertrouwde stemmen, die steeds ouder

werden, steeds ijler, maar altijd vol
verdriet. Vergeten werden ze niet, ook al

moesten ze het met een nummer doen
en wat losse gegevens. Gevallen getallen

die ons, vreemdelingen, nodig hebben
om ze weer op te richten tot wie zij waren.

Ruben van Gogh

Laat de vrijheid zichzelf zijn

De vrijheid was nodig
in de geschiedenis om de mens
los te maken van het bevel.
Toen de mens was losgemaakt
bleek hij sterker.

De vrijheid ontplooit zich
in het hart van een kiem
tot een boom, tot bloesem,
tot immuniteit van de liefde.

De vrijheid roept op
tot revolutie, trekt dappere zielen aan.
Een begraafplaats heeft de vrijheid
vaak gezien, waar ieder graf aan een ander
het leven gaf.

Laat de vrijheid zichzelf zijn:
avontuurlijk en aanwezig
voor iedereen die hem kent.
De vrijheid wil niet begrenzen,
begrens dan ook de vrijheid niet.

Baban Kirkuki

Mijn moeder heeft dagen met haar ogen geknepen toen ze naar het Westen kwam

voor zover ik weet is mijn woonkamer nooit afgeluisterd
ik droom mijn halve jeugd over tanks die door de straten rijden
soms zie ik een appel onder banden rollen en hoe het vocht in de aarde trekt
ik herinner me verdriet dat niet het mijne is
ik herinner me dit in kleur

er zijn vrienden die ik niet maak omdat ik denk dat ze me zouden kunnen verraden
goede mensen herken je aan hun wantrouwende blik

ik blijf herhalen dat dit niet mijn pijn is

er was een tijd waarin ik geloofde
dat we ons geheugen aan elkaar door konden geven door middel van aanraking

ik herinner me hoe mijn moeder mijn haren kamt
ze zegt dat de wereld in Oost-Duitsland zwart-wit was en in West-Duitsland in kleur
haar handen strijken over mijn hoofd terwijl ze de strengen verdeelt
een scheiding aanbrengt

Yentl van Stokkum

“Ik smeeek je, schrijf”

Uit een onderzoek van Freedom House blijkt dat in 2019 twee derde van de wereldbevolking geen of slechts beperkte toegang heeft tot een vrije pers. Dat is extreem zorgelijk, want als je niet weet wat er werkelijk in je omgeving speelt, kun je ook geen goede keuzes maken. Niet alleen journalisten, die feiten naar buiten willen brengen, maar ook fictieschrijvers wordt het zwijgen opgelegd. Omdat zij in woorden vatten wat veel mensen denken of voelen, maar niet durven uiten. Of omdat zij weigeren hun pen te hanteren als verlengstuk van de macht. Veel dichters die opkomen voor mensenrechten

in landen waar die niet gewaarborgd zijn, raken in de problemen. Vroeger en nu. Soms kunnen ze vluchten, vaker worden ze gevangen gezet, gemarteld en vermoord. Sinoloog en vertaler Daan Bronkhorst stelde voor Amnesty International bloemlezingen met vertaalde poëzie samen, van veelal dissidente dichters. Wij maakten hieruit een kleine selectie, van de jaren zestig tot nu. Van reeds vermoord tot momenteel vermist. Opdat hun stemmen blijven klinken. Opdat wij niet vergeten dat slechts een klein deel van de wereldbevolking zich in vrijheid kan uiten.

Kleine rat in de cel

— voor mijn Xia

Een kleine rat komt door de tralies
rent op en neer langs het kozijn
de afbladderende muren kijken naar hem
de van bloed verzadigde muggen kijken naar hem
hij trekt zelfs de maan uit de hemel, zilveren
schaduw gooit schoonheid neer
als in volle vlucht

Een echte heer deze rat, vannacht:
eet niet drinkt niet knarst zijn tanden niet
gluurt alleen maar met z’n sluwe klare oogjes
op z’n ommetje in het maanlicht

26 mei 1999

Liu Xiaobo
Vert. Daan Bronkhorst

Eens
zullen de apolitieke intellectuelen
uit mijn land
ondervraagd worden
door de gewone
man
van het volk

er zal hun gevraagd worden
naar wat ze deden
toen
ons vaderland langzaam
doofde
als een lieflijk, klein
en eenzaam haardvuur.

Otto René Castillo
Vert. Steef Davidson

Liu Xiaobo (China, 1955 – 2017) is schrijver en medeopsteller van het manifest voor democratisering Charta 08, waarvoor hij tot 11 jaar cel werd veroordeeld. In 2010 ontving hij de Nobelprijs voor de Vrede. In 2017 overleed hij in gevangenschap.

Ariel Dorfman (Chili, 1942) vluchtte na de staatsgreep van 1973 en woonde onder meer in Nederland. Zijn toneelstuk De dood en het meisje is verfilmd door Roman Polanski. Dit gedicht komt uit een cyclus over verdwijningen.

Otto René Castillo (Guatemala, 1934 – 1967) was een dichter en revolutionair. Na lange ballingschap keerde hij naar zijn vaderland terug, werd daar opgepakt en in een militaire kazerne gemarteld en vermoord.

Dichter Nasser Saber Bondek (Syrië) werd begin 2014 opgepakt door de Syrische veiligheidsdiensten en daarna in geïsoleerde gevangenschap gehouden.

Het meisje verliest haar eerste tandjes

en wie is dat die
naast oom Roberto?

maar kindje, dat is toch je vader.

en waarom komt pappa niet?

omdat hij niet kan.

is pappa dood
dat hij nooit komt?

en als ik haar zeg dat pappa
leeft
dan lieg ik
en als ik haar zeg dat pappa
dood is
dan lieg ik.

en daarom zeg ik haar het enige dat ik kan zeggen
en dat geen leugen is:
hij komt niet omdat hij niet kan.

Ariel Dorfman
Vert. Eric Gerzon

Licht

Je schreef me brieven van hoop.
Je zei: Je ziet geen licht, maar het is er wel.

Ik hield ervan stilletjes naar de hemel te kijken
Ik hield ervan naar de straten te turen
Ik hield ervan ons hand in hand te zien

Toen kwam de wanhoop
Jij gaf alles. Zij namen alles.

Je schreef: je hebt ogen.
Je mag ze niet verliezen.

Ik houd ervan het licht te zien.
Ik smeeek je: schrijf.

Nasser Saber Bondek
Vert. Saskia Grootegoed

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) startte een zoektocht naar de mooiste oorlogsfoto's onder de naam De Tweede Wereldoorlog in honderd foto's. Er werd een landelijke tentoonstelling samengesteld uit de inzendingen van zowel particulieren als instellingen in alle provincies. Om tot die landelijke selectie te komen, werden eerst de vijftig mooiste foto's per provincie gekozen.

Hieronder ziet u een kleine greep uit de selectie voor Utrecht. Het Utrechts Stadsdichtersgilde dankt de Provincie Utrecht voor de genereuze medewerking. De foto op de voorpagina komt uit dezelfde selectie.

Fotograaf onbekend (privécollectie Burkunk).

C.P.R Holzapfel; NIOD, Amsterdam (Beeldbank WO II, nummer 96836).

In de rij voor kaas

Utrecht, Burgemeester Reigerstraat 57, 12 mei 1943

Er is nog geen sprake van honger, maar er is wel sprake van schaarste en voor een stuk kaas staan mensen graag in de rij. Op een raambiljet maakt de Simon de Wit-filiaalhouder, Burkunk, bekend dat hij een partij kaas op de kop heeft kunnen tikken. Dat bericht ging als een lopend vuurtje door Oudwijk en binnen een paar uur was Burkunk 'los'. Zijn buurman klom op een keukentrapje om het tafereel vast te leggen.

Joden gewenst

Doorn, 1941

Vanaf 1941 verschijnen er overal bordjes met 'Joden niet gewenst'. De vrouwen op de foto – en zij niet alleen – denken daar heel anders over. En ze laten zich nog fotograferen ook. Acties waar de bezetter dikwijls woedend op reageerde. Wie de vrouw rechts is, is onbekend. Links staat Nina van Leer; zij overleefde het concentratiekamp Bergen-Belsen en leefde tot 1995.

Dit is een uitgave van het Utrechts Stadsdichtersgilde in het kader van 75 Jaar Vrijheid, mogelijk gemaakt door een bijdrage van het vfonds, het nationaal fonds voor vrede, vrijheid en veteranenzorg. Wij zijn al onze samenwerkingspartners bijzonder dankbaar.

www.stadsdichtersgilde.nl
www.vfonds.nl
www.4en5mei.nl
www.in100fotos.nl/utrecht

Vragen of opmerkingen?
editor@stadsdichtersgilde.nl

75 JAAR
VR/VJHEID

vfonds
Investeert in
VREDE

UTRECHT
STADSDICHTERSGILDE

50 DE TWEEDE WERELDOORLOG
IN VIJFTIG FOTO'S

Over de Utrechtse dichters die u las in deze krant

Van het Utrechts Stadsdichtersgilde

Anne Broeksma (Almelo, 1987) schrijft poëzie, korte verhalen en journalistiek over natuur en natuurbescherming. In 2014 debuteerde ze met de bundel *Regen kosmos kamerplant*, waarvoor ze het C.C.S. Crone Stipendium ontving.

Fred Penninga (Amsterdam, 1945) schrijft poëzie en proza. Hij publiceerde dichtbundels en romans en schreef 300 stadsgedichten in het *Stadsblad van Utrecht*. Zijn meest recente dichtbundel *Drijfveren* zou in april verschijnen, maar wacht nog tot na corona.

Els van Stalborch (Sprang Capelle, 1944) studeerde kunstgeschiedenis en filosofie. Ze publiceerde tien dichtbundels, waarvan *Als alles anders* (2020), over het leven na een moeilijk te accepteren diagnose, de meest recente is.

Hanneke van Eijken (Amersfoort, 1981) is dichter en jurist *Europees recht*. Ze publiceerde twee poëziebundels, *Papieren veulens* (2013) en *Kozijnen van krijt* (2018). Haar bundels werden bekroond met o.m. de Lucy B. en C.W. Van der Hoogtprijs.

Ruben van Gogh (Dokkum, 1967) schrijft gedichten, liedteksten en libretto's. Van zijn hand verschenen o.m. zeven bundels, drie bloemlezingen, zeven opera's en twee musicals. Hij trad veelvuldig op. Momenteel is hij gildemeester van het Utrechts Stadsdichtersgilde.

Baban Kirkuki (Kirkuk, 1974) is een Iraaks Nederlandse dichter en schrijver. In 1999 vluchtte hij uit Irak omdat zijn pen werd onderdrukt door het toenmalige regime. Hij publiceerde vele dichtbundels, waarvan *Licht* onbekend de meest recente is.

Buiten het Utrechts Stadsdichtersgilde

Yentl van Stokkum (Almere, 1991) is dichter en toneelschrijver. Ze werd geselecteerd voor het Slow Writing Lab van het Nederlands Letterenfonds en droeg onder meer voor op *Lowlands* en het *Brainwash Festival*. Ze zit in een ontwikkelingstraject van *De Nieuwe Oost* | Wintertuin.

Marieke Lucas Rijneveld (Nieuwendijk, 1991) schrijft poëzie en proza. Voor haar debuutroman *De avond* is ongemak (2018) ontving ze vele prijzen. Het boek werd veelvuldig vertaald. Ook haar poëzie werd bekroond, meest recent met de *Ida Gerhardt* prijs. Ze werkt op een melkveebedrijf in Amelisweerd.

Fotograaf onbekend; Het Utrechts Archief (catalogusnummer 811615).

Kindjeshaven

Utrecht, Wilhelminapark, vermoedelijk 1942

Deze kinderen verblijven in het opvanghuis Kindjeshaven, vooral bedoeld voor wezen en voor kinderen met een Nederlandse moeder en een Duitse militair als vader. De ware bedoeling van de initiatiefnemers Jet Berdenis van Bellekom en Trui van Lier, was om op deze manier joodse kinderen in veiligheid te brengen. In totaal zijn er ongeveer 150 kinderen via Kindjeshaven doorgegeven aan een onderduikadres. Trui van Lier en Jet Berdenis van Bellekom hebben hiervoor in 1994 een Yad Vashem-onderscheiding gekregen.

